

УДК 378.881.1

ДІАЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ ТА ЛІНГВОДИДАКТИКИ

Гуменюк І.М., Ключ Л.Р.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

У статті на основі аналізу, систематизації і узагальнення наукових джерел проаналізовано поняття «дискурс». Конкретизовано дефініції терміну «діалогічний дискурс» у контексті сучасних лінгвістичних та лінгводидактичних парадигм. Здійснено їх порівняння. Визначено позицію діалогічного дискурсу у структурній схемі типології дискурсів. Побудовано модель функціонування діалогічного дискурсу в лінгводидактичному контексті.

Ключові слова: дискурс, педагогічний дискурс, діалогічний дискурс, діалог, монологічний дискурс, професіограма.

Постановка проблеми. Розширення й універсалізація наукових знань, нівелювання міждисциплінарних кордонів та розвиток інформаційних технологій і масових комунікацій спричинили широке використання терміна «дискурс», причому в різноманітних сферах і з варіативним

трактуванням. Хоча виникнення цього терміна сягає античності, у мовлення широкого загалу він проникає в 19 столітті, а в 50-х роках 20 століття після публікації статті американського мовознавця З. Харріса «Аналіз дискурсу» термін «дискурс» увійшов у наукове мовлення лінгвістів [8, с. 83-90].

У сфері освіти поряд з цим поняттям виникає термін «педагогічний дискурс», що спричиняє появу дефініцій його типологізованих відгалужень: комунікативний дискурс, вербальний, філологічний, соціологічний, юридичний, газетний, рекламний, міжкультурний, науковий, діловий, етикетний, дидактичний тощо. Вже з другої половини ХХ століття мова і мовлення стали засобом отримання знань, мислення, розвитку та формування особистості, а тому інтерес до діалогу та дискурсу зростає вдвічі, і сьогодні маємо ще одне часто вживане поняття – «діалогічний дискурс».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади дискурсу досліджували зарубіжні й вітчизняні вчені, зокрема Ш. Баллі, Е. Бенвеніст, Т. ван Дейк, Р. Крейд, Б. Палек, П. Серіо, М. Фуко, З. Харріс, М. Хомський, Н. Арутюнова, М. Бахтін, О. Богданова, В. Борботько, А. Вежибицька, В. Дем'янков, Т. Єжова, І. Ільїн, Ю. Караулов, В. Карасик, М. Макаров, Ю. Степанов; Ф. Бацевич, І. Безкровна, О. Боровицька, В. Бурбело, В. Буряк, Н. Волкогон, Т. Воропай, О. Галлапчук, В. Жайворонок, Г. Жуковець, С. Коновець, Д. Мамалига, Н. Непийвода, Т. Нікульшина, О. Онуфрієнко, Л. Павлюк, Г. Почепцов, Т. Радзієвська, В. Різун, К. Сєдов, К. Сражим, Л. Синельникова, О. Селіванова, І. Соболева, В. Шинкарук, І. Штерн, Г. Яворська та ін. [10, с. 1]. Дискурс та його категорії були предметом досліджень доктора філологічних наук І. Шевченко. Питанням педагогічного дискурсу займалися науковці Л. Колток, А.В. Нікітіна. Діалогічність дискурсу досліджували М.Ю. Шевченко, Н. Гудз, Л.О. Науменко та інші.

Водночас поняття «дискурс» та його похідні залишаються в дискусійній площині науки, незважаючи на велику кількість дискурс-досліджень, проведених вітчизняними та зарубіжними вченими. Зокрема, А.В. Нікітіна різні визначення дискурсу синтезує за ключовими словами: текст, зв'язний текст, зв'язне мовлення, висловлювання, послідовність висловлювань, сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій, промова, мовлення, когнітивний процес, явище, форма мовленнєвого спілкування, спілкування, комунікативна подія, тип комунікативної діяльності, фрагмент дійсності, комунікативно-прагматичний зразок мовленнєвої поведінки, одиниці, форми мовлення, інтеракції, стилі (підстили) мовлення, об'єктивно існуюча динамічна система ціннісно-сміслові комунікації суб'єктів освітнього процесу, методика дослідження [10, с. 2].

В лінгвістичних студіях ХХІ ст. найбільш вживаними є чотири значення терміну «дискурс»: 1) текст, висловлювання, занурені в конкретну соціокультурну ситуацію; 2) комунікативна ситуація, що інтегрує текст з іншими його складовими, «ситуація висловлювання», під якою поряд з текстом розуміється суб'єкт висловлювання; 3) тлумачення, що витікає з положення французької семіотичної традиції про тотожність дискурсу з мовленням, переважно усним; 4) тип дискурсивної практики [11, с. 36-41].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Мовна підготовка сучасного фахівця-педагога повинна ґрунтуватися на новітніх досягненнях лінгвістики та лінгводидактики, оскільки оволодіння функціональними аспектами

комунікативного процесу є необхідною складовою професіограми майбутнього конкурентноспроможного вчителя. З огляду на те, що кожна сфера людської діяльності здатна породжувати власний тип дискурсу [4], актуальним виявляється дослідження діалогічного дискурсу як структурного елемента педагогічного дискурсу в контексті дискурсу статусно-орієнтованого [11].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є конкретизація поняття «діалогічний дискурс» у контексті сучасних лінгвістичних та лінгводидактичних парадигм, визначення його позиції в структурній схемі типології дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Єдиного теоретичного визначення терміна дискурс не існує. Це пов'язано з багатоаспектністю його змісту й форм. Сфера вживання цієї термінологічної одиниці дуже широка: лінгвістика, теорія комунікації, семіотика, логіка, філософія, а також психолінгвістика, соціолінгвістика та інші. Незважаючи на те, у межах якої науки проводиться дослідження, об'єднуювальним началом є поняття дискурсу. У зв'язку із цим К. Серажим робить висновок, що дискурс є багатозначним терміном [6, с. 123].

Лінгвістичний енциклопедичний словник трактує дискурс як «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; текст, розглянутий в контексті подій; мовлення, розглянуте як цілеспрямований, соціальний акт, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їх свідомості (когнітивних процесах)» [7, с. 136].

Що стосується зведення дискурсу до мовлення, І. Шевченко та О. Морозова під мовленням розуміють мовленнєву діяльність, а під дискурсом – мовлення у контексті соціальної та мисленнєвої діяльності і визначають дискурс як інтегральний феномен, як мисленнєво-комунікативну діяльність, яка протікає в широкому соціокультурному контексті, є сукупністю процесу та результату, характеризується континуальністю та діалогічністю [3, с. 4].

В.С. Чернявська, узагальнивши трактування дискурсу в вітчизняному та зарубіжному мовознавстві, зводить його до двох основних типів: 1) конкретна комунікативна подія, зафіксована в письмових текстах та усному мовленні, що здійснюється в конкретному когнітивно та типологічно обумовленому комунікативному просторі; 2) сукупність тематично співвіднесених текстів [12, с. 143-144].

Як бачимо, діалогічність дискурсу виділяється науковцями як невід'ємна його характеристика, оскільки будь-яка комунікативна подія орієнтована на реципієнта.

Якщо діалог – це форма мовлення, що має двокомпонентну структуру, тобто побудована на розмові двох осіб, то діалогічне дискурсивне спілкування – це мотивований живий процес взаємодії співрозмовників, спрямований на реалізацію конкретної цільової настанови, який відбувається на основі зворотного зв'язку в конкретних видах мовленнєвої діяльності, зокрема у діалозі і відбувається спілкування між багатьма, кількома або двома співрозмовниками, що взаємно виявляють свою активність. Формою такого спілкування є мовленнєва поведінка, а

змістом – мовленнєва діяльність мовців. З погляду психолінгвістики спілкування у діалоговому дискурсі – явище складне й багатогранне: це й обмін думками, почуттями, переживаннями і взаємодія, стосунки між людьми, і соціальна специфічна форма інформаційного зв'язку тощо. Діалогічне дискурсивне спілкування виконує низку функцій: регулює взаємну діяльність, формує свідомість індивіда, сприяє його самовизначенню [9, с. 83].

З огляду на визначення сутності дискурсу (як поєднання тексту з екстралінгвальними чинниками) та діалогу (як процесу та продукту мовленнєвої діяльності, що включає знання мовця про світ, його погляди, інтенції, емоції, урахування таких знань та поглядів у адресата, орієнтування на соціальні ролі та статус мовця), окремі лінгвісти (Л.Р. Безугла, О.Ю. Бондар, Н.І. Формановська) живають терміни «діалог» та «діалогічний дискурс» як синонімічні, вказуючи на первинність діалогу стосовно діалогічного дискурсу [2, с. 49].

Отже, в лінгвістичному контексті поняття «діалогічний дискурс» трактується «як продукт спільної комунікативної діяльності двох або більше індивідумів, що включає, крім власне мовленнєвої репрезентації, певний набір позалінгвальних ознак (комунікативну настанову учасників мовленнєвої взаємодії, присутність загальних фонових знань, загальної теми і т. ін.), що забезпечує адекватне розуміння того, що повідомляється, характеризується обміном комунікативних ролей і фіксується діалогічним текстом [2, с. 49].

Лінгводидактичний контекст передбачає розмежування дискурсу щодо комунікативної сфери на особистісно орієнтований і статусно орієнтований (інституційний) дискурс. Однак належність педагогічного дискурсу до інституційного типу не заперечує посиленої уваги педагога до психологічних характеристик учасників спілкування – визначальної риси дискурсу особистісно-орієнтованого [10, с. 4].

Діалогічне спілкування в системі координат «учитель/учень» або «учитель/група учнів» має своєю визначальною ознакою конструювання та розгортання навчальної ситуації, результат якої передбачає набуття учнями нових знань і вмінь. Ця відмінна ознака є основою трактування діалогічного дискурсу в лінгводидактиці.

Психологи наголошують, що діалогізація навчання є дієвим чинником підвищення пізнавальної активності учнів та їх мисленнєвої діяльності, а у випадку монологічного втілення реально-го розвитку цих процесів не відбувається.

Тому вербальний рівень педагогічного дискурсу, на нашу думку, реалізується в діалогічному та монологічному дискурсах, які, в свою чергу, структуруються на мовленнєві акти, мовленнєві кроки, мовленнєві цикли, мовленнєві ситуації, мовленнєві події, стратегії і тактики.

Таким чином, у лінгводидактичному контексті поняття «діалогічний дискурс» доповнюється навчальним вектором і може бути визначене як продукт інтерактивної когнітивно-комунікативної діяльності в сукупності з екстралінгвістичними факторами, що регулюється стратегіями й тактиками вчителя, який реалізує комплекс макроінтенцій (мотивування навчальної діяльності, виявлення рівня знань, їх оцінювання, активізація мисленнєвої та мовленнєвої діяльності, набуття нових знань і вмінь тощо).

У структурній схемі типології дискурсів, за О. Селівановою [11], діалогічний дискурс лінгводидактичного спрямування знаходить свою позицію як ефективний засіб реалізації педагогічного дискурсу загалом та його підтипів зокрема. На рис. 1 визначено функціональну позицію діалогічного дискурсу в лінгводидактичному контексті.

Як бачимо, педагогічний дискурс реалізується в особистісно-орієнтованому та статусно-орієнтованому типах, оскільки вікові та психологічні особливості учнів здійснюють вагомий вплив на процес навчання і вимагають відбору й застосування відповідних форм, методів і засобів навчання.

Незаперечною є також наявність монологічного дискурсу в структурі дискурсу педагогічного, однак його вплив на когнітивно-комунікативний розвиток учнів є незначним, що неодноразово підтверджувалося у працях учених-психологів, а тому не був предметом розгляду в нашій праці.

Рис. 1. Модель функціонування діалогічного дискурсу в лінгводидактичному контексті

Джерело: розроблено авторами

Висновки і пропозиції. Таким чином, враховуючи лінгводидактичні закономірності, принципи та методи формування мовної особистості, що є основною метою сучасної школи, незаперечним є вагомий вплив на цей процес діалогічного дискурсу. Аналіз, систематизація та узагальнення наявних напрацювань в напрямку універсалізації визначення дискурсу дали можливість сформулювати дефініцію поняття «діалогічний дис-

курс» та визначити його специфіку в контексті лінгводидактичної парадигми. Окреслена модель функціонування діалогічного дискурсу як ефективного засобу реалізації навчальних інтенцій у педагогічному дискурсі дозволяє наочно проілюструвати його прагматичний потенціал та розкриває вектори подальших досліджень специфіки діалогічного дискурсу в різних сферах суспільного життя.

Список літератури:

1. Акульшин О.В. Дискурс як засіб когнітивного конституювання знання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?...1...
2. Бондар О.Ю. Визначення поняття та класифікація діалогічного дискурсу в лінгвістиці / О.Ю. Бондар. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studiap.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/viewFile/77/85>
3. Гудзь Н. Поняття дискурсу у сучасній лінгвістиці. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/7168/1/12gnogpd.pdf>
4. Иванова Е.В. Концептуальная метафора в эволюционной лингвистике / Е.В. Иванова // Языкознание и литературоведение в синхронии и диахронии: межвуз. сб. науч. статей. Вып. 1. – Тамбов. – 2006. – С. 189-191.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
6. Кость С. Семантико-теоретичний аналіз функціонування терміна дискурс / С. Кость // Вісник нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2010. – № 675. – С. 121–124.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – Москва: Сов. Энциклопедия, 1990. – 685 с.
8. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М.: Гнозис, 2003. – 280 с.
9. Науменко Л.О. Діалоговий дискурс у прозовому контексті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?...2...
10. Нікітіна А. В. Ознайомлення студентів-філологів з основними поняттями педагогічного дискурсу / А.В. Нікітіна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN9/10navppd.pdf>
11. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие / Е.А. Селиванова. – К.: ЦУЛ «Фитосоцицентр», 2002. – 336 с.
12. Чернявская В.Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность. Учебное пособие / В.Е. Чернявская. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 248 с.
13. Шевченко И. С. Дискурс и его категории / И.С. Шевченко // Вісник ХНУ. – № 973. – 2011. – С. 6–12.

Гуменюк І.М., Клюс Л.Р.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ДИАЛОГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКИ И ЛИНГВОДИДАКТИКИ

Аннотация

В статье на основе анализа, систематизации и обобщения научных источников проанализировано понятие «дискурс». Конкретизированы дефиниции термина «диалогический дискурс» в контексте современных лингвистических и лингводидактических парадигм. Осуществлено их сравнение. Определена позиция диалогического дискурса в структурной схеме типологии дискурсов. Построена модель функционирования диалогического дискурса в лингводидактическом контексте.

Ключевые слова: дискурс, педагогический дискурс, диалогический дискурс, диалог, монологический дискурс, профессиограмма.

Gumeniuk I.R., Klius L.R.

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

DIALOGICAL DISCOURSE IN THE CONTEXT OF CURRENT LINGUISTICS AND LINGUODIDACTICS

Summary

In article gives the analysis of the term «discourse» on the basis of systematization and generalization of scientific sources. The authors concretize and compare the definitions of «dialogical discourse» in the context of modern linguistic and linguodidactic paradigms. Position of dialogic discourse in structural typology scheme is determined. The research presents the constructed model of operation of dialogic discourse in linguodidactic context.

Keywords: discourse, pedagogical discourse, dialogical discourse, dialogue, monological discourse, professionogram.